

# „SAGA MÍN ER SÖNN EN SMÁ“

## *Um ævikvæði kvenna*

---

*Situr hún við gluggann sinn í ágúst  
og yrkir lítil ljóð  
um litla lífið sitt  
sem er alveg eins og dagarnir  
á leiðinni út í veturinn  
og haustið á næstu grösum . . . <sup>1</sup>*

Það er viðtekin skoðun í íslenskri bókmenntasögu að svokölluð ævikvæði verði ekki til fyrr en á 17. öld og leggist strax niður á þeirri átjándu. Til marks um það er bent á nokkur karlskáld sem ortu um ævi sína á þessu tímabili.<sup>2</sup> Hér getur að líta aðferð sem er algeng í jafnt sagnfræðilegum sem bókmenntasögulegum rannsóknum að taka eingöngu mið af körlum en setja niðurstöðurnar fram sem algildar. Þetta gerir að hin ritaða bókmenntasaga fær á sig slagsíðu þar sem skáldskapur kvenna og sú saga sem í honum felst er gerður ósýnilegur. Það er gengið fram hjá honum eins og hann hafi aldrei verið til.

Ævikvæði eru samkvæmt skilgreiningu „kvæði þar sem höfundur rekur ævi sína, e.k. sjálfsævisaga í ljóðum“.<sup>3</sup> Skammstöfunin „e.k.“ er athyglisverð þar sem hún sýnir erfiðleika við skilgreininguna. Skilin milli

---

1 Steinunn Sigurðardóttir, úr „Haustið á næstu grösum“, *Þar og þá*, bls. 9.

2 Sbr. *Hugtök og heiti í bókmenntafræði*, bls. 314, undir uppsláttarorðinu „Ævikvæði“. Höfundar færslunnar er ekki getið. Sjá einnig *Íslenska bókmenntasögu*, bls. 117–118, en í kaflanum „Bókmenntir um sjálfíð“ vísar Matthías Viðar Sæmundsson að ævikvæðum þriggja karlskálda á 17. öld sem eins konar undanfara sjálfsævisagna í óbundnu máli en lítur að öðru leyti á ævikvæði sem úrelta bókmenntategund.

3 Sbr. *Hugtök og heiti*, bls. 314.

sjálfsævisagna og endurminninga eru nefnilega ekki skörp, og á það einkum við um konur sem í sjálfsævisögum sínum flétta gjarnan saman frásögnum af eigin lífi og endurminningum um mannlíf fyrri tíma, oft undir yfirskeyni þjóðlegs fróðleiks.<sup>4</sup>

### *Hver sagði þeirra sinn oftrega*

Konur hafa alltaf ort ævikvæði og þær gera það langt fram á tuttugustu öld, ef þær gera það þá ekki enn. Uppruna þeirra má rekja allt til hetjukvæða Eddu þar sem þær Guðrún Gjúkadóttir, Brynhildur og Oddrún eru látnar rifja upp ævi sína og segja frá henni í fyrstu persónu. Ævikvæði þeirra eru tregróf, í kvæðunum sjálfum kölluð *grátur*.<sup>5</sup>

Mær var eg meýja,  
– móðir mig fæddi – ,  
þjört í búri,

segir Guðrún í „Guðrúnarkviðu fornu“ og rekur síðan harma sína og sálarstríð fram að þeim degi sem hún flytur kvæðið, nauðungargift í höll Atla Húnakonungs. Í „Guðrúnarkviðu fyrstu“ minnst hún harmsins mesta og kennir bræðrum sínum um:

Valda megir Gjúka;  
valda megir Gjúka  
mínu bölv  
og systur sinnar  
sárum gráti. (394)

4 Um hefðbundnar skilgreiningar á sjálfsævisögum og hvernig þær sniðgangi sjálfsævisögur kvenna, sjá ágætt rit Ragnhildar Richter, *Lafað í röndinni á mannfélaginu*, bls. 20–25. Með tilvísun til nýrri kenninga ýmissa femínískra fræðimanna bendir hún á að „sjálfíð“ sem samkvæmt hefðbundinni skilgreiningu eigi að vera í miðju frásagnarinnar sé það ekki, og stundum hvergi, í sjálfsævisögum kvenna. Við þetta má bæta að íslenskar skáldkonur áttu lengi vel í vandræðum með kyn sitt sem ljóðmælanda þar sem ljóðmælandi hefðarinnar er karlkyns. Til þess að ljóð þeirra fengju almenna skírskotun gripu því sumar til þess ráðs að tala um sig í karlkyni eða forðast orð sem gætu komið upp um kyn þeirra. Sbr. einnig grein Helgu Kress, „Kona og skáld,“ í *Stúlka. Ljóð eftir íslenskar konur*, bls. 41 og 45.

5 Sbr. t.a.m. nafnið „Oddrúnargrátur“ á tregrófi Oddrúnar og niðurlag þess kvæðis: „Nú er um genginn / grátur Oddrúnar.“ *Eddukvæði*, bls. 421. Um tregróf kvenna í Eddukvæðum og þöggun þeirra í bókmenntasögunni, sjá rit Helgu Kress, *Máttugar meýjar*, bls. 77–94.

Hjá henni við líkbörur eiginmannsins sitja grátkonur sem „hver sagði þeirra / sinn oftrega, / þann er bitrasta / um beðið hafði.“ (361) Þannig rekja þær hver fyrir annarri harma ævi sinnar og bera þá saman.

### *Meinið þungt*

Öll ljóð Guðnýjar Jónsdóttur frá Klömbrum (1804–1836) eru sjálfsævi-söguleg, og það er ekki síst þess vegna sem þau urðu á sínum tíma svo vinsæl meðal kvenna og gengu á milli þeirra í ótal uppskriftum. Í ljóðum Guðnýjar fundu konur brot af sinni eigin þöggðu sögu. Eitt þekktasta kvæði sitt, „Endurminningin er svo glögg“, yrkir hún skömmu fyrir dauða sinn langt fyrir aldur fram í útlegð frá heimili og börnum eftir að eiginmaður hennar hefur sagt skilið við hana.<sup>6</sup> Kvæðið er ljóðabréf sem hún sendir Krístrínu systur sinni á Grenjaðarstað. Það er trúnaðarmál milli tveggja kvenna, sett fram í röð endurminninga. Í fyrsta erindinu af ellefu ávarpar Guðný systur sína og nefnir sjálfa sig með nafni:

Endurminningin er svo glögg  
um allt það sem í Klömbrum skeði,  
fyrir það augna fellur dögg  
og felur stundum alla gleði.  
Þú getur nærri, gæskan mín,  
Guðný hugsar um óhöpp sín.<sup>7</sup>

Kvæði Guðnýjar er sannkallað raunaljóð þar sem hún rekur raunir sínar og grætur. Hún þráir heimili sitt í Klömbrum, „raunabyrgið“ sem hún malar upp í huganum og staðsetur í stórri landslagsmynd:

Þegar óyndið þjakar mér,  
þá er sem málað væri á spjaldi  
plássið kæra, sem innfrá er,  
frá efstu brún að neðsta faldi,

6 „Endurminningin er svo glögg“ er fyrsta veraldlega kvæðið sem birtist á prenti eftir íslenska konu, í *Fjölni* 1837, og er þar tekið sem vitnisburður um gáfur hennar og ævikjör. Þannig heppnaðist henni með kvæðinu að gera sögu sína sýnilega þótt hún hafi á vissan hátt borgað fyrir það með lífinu, en það birtist í kaflanum með eftirmælum um þá sem látist höfðu árið 1836. Sbr. *Fjölnir* 1837, bls. 30–31.

7 Guðný Jónsdóttir frá Klömbrum, *Guðnýjarkver*, bls. 99. Stafsetning hér og síðar í tilvitnunum er færð til nútímahorfs.

og blessað rauna byrgið mitt,  
sem blasir rétt móts við húsið þitt. (99)

Þarna er líka systirin, og húsin horfast svo að segja í augu. Þrátt fyrir þá miklu sorg sem kvæðið lýsir endar það á þakklæti og sáttum. „Guði sé lof, mér líður vel“ (102) er niðurstaða þess í hróplegri andstöðu við lýsinguna sem á undan er komin. Þakklætið er þó ekki einhlítt, því að strax í næstu línu er minnt á „meinið þungt, sem gleði rænti“ og muni aldrei batna. Að lýsing á ævi kvenna var meðvitað markmið í ljóðagerð Guðnýjar má sjá af því að þegar hún lést var hún að vinna að löngu kvæði sem átti að vera ævisaga systur hennar í ljóðum.<sup>8</sup> Aðeins upphaf kvæðisins hefur varðveist, ramminn þar sem Guðný finnur systur sína eina og grátandi „úti á víðavangi“. Hún lýsir útliti hennar, einkum andliti, augum og hári, og viknar sjálf „því að straumur tára / hrundi um vanga á hringarós“. En einmitt þar sem systirin byrjar að mæla fram „sinnar ævi sögu þátt“ sleppir kvæðinu og þaggar þar með á táknrænan hátt niður í sjálfu sér. (106–108). Ekkert kvæða Guðnýjar er til í eiginhandarriti. Að mati Helgu Kristjánsdóttur, sem sá um útgáfu *Guðnýjarkvers* árið 1951, mun margt hafa glatast af skáldskap hennar „og sumt viljandi eyðilagt“.<sup>9</sup>

### *Sem ei þýðir allt að skrifa*

Með sjálfsævisögulegum kvæðum sínum leitast konur við að gefa lífi sínu merkingu, gera það sýnilegt sem samfélagið ekki sér og finna því stað í sögunni. Í ævikvæði sínu „Eins og straumur“, sem er eitt hreinræktaðasta ævikvæði íslenskra bókmennta, sér Una Jónsdóttir (1878–1962) ævi sína fyrir sér sem sögu, og hún leggur áherslu á sannleiksgildi hennar:

Saga mín er sönn en smá,  
sem ég ætla hér að lýsa.<sup>10</sup>

<sup>8</sup> Sbr. Helga Kristjánsdóttir í skýringum við *Guðnýjarkver*, bls. 116.

<sup>9</sup> Sama, bls. 112–113.

<sup>10</sup> Una Jónsdóttir, *Vestmannaeyjaljóð*, bls. 39.

Þessi tilfinning smæðar einkennir mjög sjálfsævisöguleg ljóð kvenna, en það sem er smátt er líka satt og réttlætir að frá því sé sagt. Um leið fjallar kvæðið öðrum þræði um sjálft sig, það ferli sem í því felst að yrkja það og skrifa. Kvæði Unu birtist í ljóðabók hennar, *Vestmannaeyjaljóð*, frá árinu 1929. Það er meðvitað raunaljóð, sett fram í fjörutíu erindum undir rímnahætti. Í því leitast hún við að ríma ævi sína sem lætur illa að þeirri stjórn, rím og reynsla fara ekki saman.<sup>11</sup> Hún er fimmtíu og eins árs þegar hún yrkir kvæðið og tekur það fram sem háan aldur í einu erindinu:

Fimmtíu og eitt árið út  
er ég búin nú að lifa;  
ævin blönduð sorg og sú,  
sem ei þýðir allt að skrifa. (45)

Hérna rímar hún saman lifa og skrifa og lítur því ekki á lífið aðeins sem sögu, heldur einnig sem ljóð. Hún er mjög nákvæm með tölur og tímasetningar, og einnig nöfn á mönnum og stöðum, eins og til að treysta sannfræðina. Ævikvæðið byrjar hún á tólf erindum um erfiða ævi fátækrar móður sinnar sem flosnaði upp eftir að eiginmaður hennar druknaði og lenti eftir það í margra ára hrakningum með dóttur sína. Una vill gera móður sína að samnefnara, tákni fleiri kvenna í sömu stöðu. Hún leggur mikla áherslu á illa meðferð samfélagsins á konum og vill festa þetta á spjöld sögunnar:

Þar eitt ár við þröngan kost,  
þénaði með dóttur sína.  
Þetta skeði áður oft,  
ekkjur náðu rétti týna. (41)

11 Í grein sinni „Að yrkja á íslensku“ veltir Jón Helgason fyrir sér mismunandi notkun Íslendinga á stuðlum og rími og vitnar þar í Unu Jónsdóttur eina kvenna. Hann segir: „Þannig sé ég af ljóðakveri Unu skáldkonu Jónsdóttur í Vestmannaeyjum (sem mér þykir lærdómsríkt) að hún stuðlar jafnan rétt en rímar miður.“ (28) Hann tekur ekki eftir að Una notast oft við frjálst rím sagnadansa. Sama á við um stuðlasetningu hennar sem lendir oft á áherslalausum atkvæðum, ekki síst í ævikvæðinu sem Jón Helgason virðist ekki taka með í umfjöllun sína, hefur ef til vill ekki komist svo langt í bókinni, en dæmið sem hann tekur er úr fyrsta kvæði hennar.

Þegar hún segir frá móður sinni yrkir hún dýrt, helst í hringhendum, sem stundum verða nokkuð skothendar eins og sjá má í erindinu hér á undan. Eftirfarandi erindi svipar í orðavali til helgikvæða og hrynjandin er mun mýkri:

Ekkjan blíð, hún móðir mín,  
mér sem tíðum ber að virða.  
Oft var þýða auðarlín,  
angruð kvíða lífsins byrða. (40)

Eftir að Una fer tuttugu og þriggja ára gömul frá móður sinni hrekst hún, eins og móðirin áður, milli staða. Í átta ár er hún trúlofuð manni í sveit undir Eyjafjöllum og með honum eignast hún tvær dætur. En þegar hún á von á þeirri þriðju svíkur kærastinn. Þetta kemur vandlega upp á yfirborð ævikvæðisins, á vægast sagt óhefðbundnu skáldskaparmáli:

Þegar gekk ég þriðju með,  
þá kærastinn burtu hleypur.  
Aðra fanga ætlar sér,  
eg má fara í dauðans greipur. (42)

Barnshafandi er hún rekin burt af heimili hans og verður að skilja eftir dæturnar tvær. Eins og Guðný Jónsdóttir frá Klömbrum grætur Una burtrekin en er svo heppin að finna sér samastað þar sem henni líður vel.

Tveimur börnum tættist frá,  
tárin reiknar himnasjóli.  
Vestmannaeyjar voru þá  
valdar mér að griðaskjóli. (43)

Hún er mjög þakklát Vestmannaeyjum og þá sérstaklega konunum þar sem tóku þátt í raunum hennar og ljóðabók sína kallar hún *Vestmannaeyja-ljóð*. Það er hennar staður á jarðríki, sá staður sem tók við henni og hrakti hana ekki burt: „Húspláss alltaf hafði ég, / herbergi hjá fólki góðu.“ (44) Svo miklu máli skiptir samastaðurinn hana að hún veltir því fyrir sér hvort ævisaga hennar hefði ekki orðið önnur ef hún hefði alltaf átt heima þar:

„SAGA MÍN ER SÖNN EN SMÁ“

Hefði ég dvalið eyju á  
alla mína lífsins daga,  
veit Guð einn, hvort væri þá  
veglegri mín ævisaga. (46)

Í ævikvæðinu lýsir hún veikindum og sjúkrahúsvist, einnig mikilli vinnu fyrir sér og nýfæddu dótturinni: „Víst þá furðu vel mér gekk. / Vakti eg oft fram eftir nóttu.“ (44) Húsnæði kemur oft við sögu. Unu langar að eignast eigið hús og henni tekst það með því að vinna mikið á vertíðum og selja fæði. Eitt af því sem einkennir ævi Unu er að karlar koma þar vart við sögu nema sem fjarverandi. Þó minnst hún í einu erindi á mann sem guð sendir henni og flyst til hennar í húsið: „Sex nú árin hefur hann / hjá mér búið dyggðum meður.“ (45) Una hefur eignast það sem hún þráir, öruggan samastað í eigin húsi, góðan mann og dæturnar sem hún fær til sín aftur: „Húsinu í ég hafði þá, / heldur góðar raunabætur.“ (45)

Ævikvæðið yrkir Una árið 1929, það er sama ár og bókin kemur út, og með því telur hún lífi sínu lokið: „Saga mín nú enduð er.“ (46) Hún hefur skrifað sig frá „raunum“ sínum sem hún segist vilja gleyma og kvæðið endar hún á von um endurfundi við föður og móður sem hún hefur misst, sex systkini og tvær dætur. Í lokaerindinu rímar hún Krist við himnavist og biður um gott húsnæði á himnum.

Ljóð sín yrkir Una fyrir konur og bókina tileinkar hún þeim um leið og hún leggur áherslu á eigin persónu og höfundarnafn:

Þetta litla ljóðasafn  
legg ég fyrir sprundir,  
held ég það mitt hafi nafn,  
hvar sem fer um grundir. (70)

### *Eigin lýsing frá fyrstu hendi*

Ævikvæði Ólafar Sigurðardóttur frá Hlöðum (1857–1933), „Til hinna ófæddu“, birtist fyrst með eftirlátnum ritum hennar í *Ritsafni* 1945, en það er ort í janúar árið 1900.<sup>12</sup> Þetta er langt ljóðabréf í þuluforni og

12 Þannig dagsett í eiginhandarriti Ólafar. Lbs 19 NF.

sex erindum, stílað til ósýnilegra viðtakenda í óræðri framtíð, og er því ætlað að segja sögu hennar sjálfrar sem allt í senn yrkir það, skrifar og sendir. Þessi saga er sönn, komin beint frá henni sjálfri:<sup>13</sup>

Þér, ófædda kynslóð, minn óð ég sendi,  
með eigin lýsing frá fyrstu hendi.

Ólöf er fjörutíu og tveggja ára þegar hún yrkir kvæðið, fædd í apríl 1857, en henni finnst hún vera eldri. Hún er mjög upptekin af útliti sínu og veikum, öldruðum kvenlíkama sínum sem hún eins og stillir upp til sýnis: „Um hálfimmtugt konan er, sem þú hér sér, / og svolítill krypplingur var ég og er.“ (61) Á sama hátt lýsir hún fæðingu sinni af fullkominni neikvæðni:

En aldrei ég sköpuð var fríð eða fögur,  
var fjarska smábeinótt, veikluð og mögur,  
með hrukkur í framan – ég aldrei var ung –  
og aðeins níu fjórðunga þung. (61)

Þessa mynd af sjálfri sér endurtekur hún eins og til ítrekunar í upphafi næsta erindis, og kallar aðra til vitnis, hvað þeim þykir og þeim finnst: „Ég fædd þótti lítil og aftaka aum / og ófær að busla út í lífsins straum.“ Af þessum sökum vill hana enginn, „þeim fannst ég svo fráleit, / svo fádæma einþykk og eitthvað svo hjáleit“. Móðir hennar aumkast yfir hana og hún elst upp hjá þeim sem hún þó ekki unnir. Allt einkennist af skorti: „Mig vantaði unun, mig vantaði sól, / mig vantaði sjálfstraust og orkunnar skjól.“ Henni tekst að komast burt „frá æskunni ófríðri, snauðri“ og „vildi nú einsömum helst reyna að bagsa“. (62) En hún er öðruvísi en allir aðrir og á ekki samleið með neinum, ekki heldur þeim konum sem hún leitar samstöðu með. Hún finnur sér hvergi stað og það er skýringin á því að hún giftir sig, skelfingu lostin yfir hjónabandinu og þeirri frelsisskerðingu sem því fylgir:

En hamingjan góða, hve hrædd var ég þá,  
er hjúskaparböndin mig lögð voru á. (63)

13 Ólöf Sigurðardóttir frá Hlöðum, *Ritsafn* 1945, bls. 61. Smábreytingar hafa verið gerðar í tilvitnunum til samræmis við eiginhandarrit. Sjá Lbs 19 NF.



Hún er hins vegar svo heppin að eiginmaðurinn gerir ekki kröfu til hennar sem eiginkonu, heldur verður „fóstri“ hennar, og hjá honum finnur hún þann samastað sem hún leitaði að. Hjónabandið er kynlaust og Ólöf eignast ekki börn. Í ævikvæðinu koma ljóðin í staðinn, myndhverfð sem börn, getin og fædd í hugsun. Þannig gerir hún sig á vissan hátt að móður. Þegar hún hefur sagt frá útliti sínu eins og það kemur öðrum fyrir sjónir treystir hún sér ekki til að lýsa sér nánar en segir eins og eftir því sé spurt:

En svip mínum get ég ei sagt þér frá,  
ég setti hann hugsanabörnin mín á.  
Á ljóðunum kannski lifir hann,  
þar líka þá sérðu minn innra mann. (61)

Útlitið er ekki það sem öllu skiptir, heldur innri maðurinn, hugsanir hennar, tilfinningar og þrár. Það er saga þeirra sem hún vill segja og vonast til að lifi áfram í ljóðum hennar, börnunum, en það verður bara „kannski“. Svo til öll ljóð Ólafar eru sjálfsævisöguleg. Hún veltir mikið fyrir sér lífi sínu sem hún tengir ævinlega skáldskapnum og sjálfri sér að skrifa. Í ljóðinu „Ég hef enga vissu“, einnig frá árinu 1900 og birt löngu eftir hennar dag, rímar hún eins og Una sagnirnar að skrifa og lifa, en bætir við þriðju sögninni: að elska. Líkt og í ævikvæðinu leitar Ólöf upprunans í fæðingunni, en ljóðið fjallar einnig um sjálft sig, um skáldkonuna að yrkja það, og kveikja þess er ævi hennar sjálfrar:<sup>14</sup>

Ég sit hérna hissa og hugsa um það  
í horninu mínu og skrifa  
því mér í upphafi þeytt var af stað,  
og því ég tók að mér að lifa.

Hvað, tók ég það að mér? Nei, alls ekki það!  
Ég ósjálfráð byrjaði að lifa.  
Án samnings og heitmála hljóp ég af stað  
og helst kaus að elska og skrifa. (59–60)

14 Eins og ævikvæðið hefur þetta kvæði verið stýtt í útgáfunni, klippt aftan af því, með þeim afleiðingum að fyrirsögnin verður óskiljanleg, kallast ekki á við neitt.

Það er athyglisvert að sú mikla og óuppfyllta ástarþrá sem gengur eins og rauður þráður um ljóð Ólafar er fullkomlega bæld í ævikvæðinu og er þar ekki til umræðu. Ólöf er þakklát og sátt hjá fósttranum, og þar endar hún í raun ævikvæðið. Í síðustu erindunum tveimur sveigir það nefnilega nokkuð óvænt að eldheitum kvenréttindaboðskap og breytir um stíl:<sup>15</sup>

Mér gekk til hjarta sú grátleg sjón,  
sem gerir kvenfólkið mannsins þjón.  
Að sjá hvernig þjónslundin – því er miður –  
því þrýst hefur dýpra og dýpra niður.  
Í stað þess að jástast jafngild, frjáls,  
sem jafnréttisaðall sérhvers máls,  
hin kúgaða sálin krýpur niður,  
með kjassmálum drottunarann biður, biður.

Það er ekkert samhengi milli þessarar upphöfnu orðræðu og þeirrar lágværu sjálfslýsingar sem á undan er komin. Það er eins og Ólöf hafi komist í þrot með ævisöguna eftir að hún komst í hjónabandið og ekki getað fylgt henni eftir. Hún vísar því frá eigin sögu og fer að tala um annað. Um leið er eins og hún vilji réttlæta kvæðið með boðskap sem eigi annað – og merkilegra – erindi en bara að segja frá henni sjálfri.<sup>16</sup> Samt sem áður valdi Ólöf að sleppa þessu kvæði við prentun síðari ljóðabókar sinnar, *Nokkur smákvæði*, sem kom út árið 1913, hvort sem það var að ráði útgefenda eða hún hefur ekki treyst lesendum, sinni eigin kynslóð, fyrir því.

### *Allt það sem að upp eg tel*

Ævikvæði Herðísar Andrésdóttur (1858–1939), „Kveðið við spuna“, birtist fyrst í þriðju útgáfu *Ljóðmæla* þeirra Ólínu tvíburasystur hennar

15 Tveimur síðustu erindum ævikvæðisins er sleppt í *Ritsafni* og er hér farið eftir eiginhandarriti Ólafar á handritadeild Landsbókasafns.

16 Svipað stílbrot má sjá í smásögu hennar „Hjálpin“ sem lýsir hugarástandi ungrar konu á brúðkaupsdegi hennar og er sögð frá sjónarhorni hennar sjálfar. Þegar hins vegar kemur að lýsingu á hjónabandinu skiptir sagan yfir í hefðbundna þriðju persónu frásögn og almennan siðaboðskap. Sagan er greinilega sjálfævisöguleg. Hún er skrifuð skömmu eftir giftingu Ólafar sumarið 1888 en birtist fyrst í kvennatímaritinu *Dropar* árið 1927. Undirfyrirsögn er „Brot úr smásögu“, en sagan mun aldrei hafa verið lengri. Sjá einnig Ólöf Sigurðardóttir frá Hlöðum, *Ritsafni*, bls. 165–169.

árið 1976, að skáldkonunni löngu liðinni. Það er þrjátíu erindi undir rímnahætti eins og ævikvæði Unu, en betur kveðið og eins og mælt af munni fram. Í kvæðinu talar hún til barna og er yfirlýstur tilgangur þess að segja þeim hvað gaman sé að vinna. En kvæðið er ekki allt þar sem það er séð. Það lýsir hrikalegri vinnu kvenna sem varir ævilangt, endurtekur sig í sífellu og endar aldrei. Herdís er sjötíu og fimm ára þegar hún yrkir kvæðið og er það allt í senn ævikvæði, vinnukvæði, ellikvæði og afmælskvæði.<sup>17</sup> Í fyrstu erindunum bregður hún upp mynd af sjálfri sér þar sem hún situr við að spinna á rokk, gömul kona, slitin af erfiðisvinnu, og kveður við börn sem hún er sennilega að gæta:

Þó mig gigtin þjái grimm  
og þunnan beri eg lokkinn,  
séð hafi árin sjötíu og fimm,  
sit eg enn við rokkinn.

Þið, sem eruð ung og frá  
og engu viljið sinna,  
getið ekki giskað á,  
hvað gaman er að vinna.<sup>18</sup>

Eins og þær báðar, Una Jónsdóttir og Ólöf frá Hlöðum, leggur Herdís mikla áherslu á sannleiksgildi frásagnarinnar sem sé komin frá henni milliliðalaust og lýsi eigin reynslu:

Hreinan ykkur sannleik sel,  
svo á þessu stendur,  
allt það, sem að upp eg tel,  
unnu mínar hendur. (304)

17 Afmælisljóð kvenna til sjálfra sín má telja sérkvenlega bókmenntagrein sem á sér ekki samsvarandi hliðstæðu í ljóðum karla. Þær yrkja um sig fimmtugar, sextugar, sjötugar, átt-ræðar og jafnvel fertugar og þrítugar. Þannig yrkir Ólöf frá Hlöðum um sig bæði fertuga og fimmtuga þar sem hana hryllir mjög við ellinni um leið og hún lítur yfir ónýta ævi sína framan af. Um afmælisljóð sjá nánar grein Helgu Kress „Í kvöld er ég fimmtug“.

18 Herdís Andrésdóttir, *Ljóðmæli*. Þriðja útgáfa (1976), bls. 303. Það kemur ekki beint fram í kvæðinu að hún sé að gæta barnanna en með tilvísun til hefðarinnar má vel sjá það fyrir sér. Sbr. t.a.m. Steinunni Finnsdóttur sem yrkir svo til barna í þriðja mansöng „Hyndlu-rímna“: „Brag minn eignist börnin góð með bögum téðan, / siðlát, kyrr þau sitji á meðan.“ Steinunn Finnsdóttir, *Hyndlurímur*, bls. 23. Sbr. einnig Theodoru Thoroddsen um þulur sem „örþrifarád“ kvenna til að hafa ofan af fyrir börnum meðan þær bæta flíkur og stoppa í sokka. Theodora Thoroddsen, „Þulur“, bls. 416.

Síðan kemur löng upptalning á hinum ýmsu erfiðisstörfum sem hún reynir að gylla fyrir börnunum: „Ef hafið tíma að hlusta á / og hættið öðru að sinna.“ (303) Áheyrendur eru sem sagt áhugalitlir og vilja heldur gera eitthvað annað en hlusta á ævisögu gamallar konu. Þetta er heldur engin gamansaga þótt svo eigi að heita því að leiði, þreyta og hryggð sem stundum jaðrar við uppgjöf skjótast hvað eftir annað upp á yfirborðið. „Stúrin“ hefur hún „starað í glóð, steikt af þorski roðið, bæði vélar við og hlóð / verkað mat og soðið.“ (304) Einnig er vinnan að sliga hana líkamlega:

Lúið hef eg bakið beygt,  
bundið stundum heyið,  
malað kornið, kjötið steikt,  
keflað lín og þvegið. (305)

Dá hefur hún „á bakinu stundum borið torf, / blauta garða stungið“ (305), „mjólkað kýr og mokað flór, / moð úr básum tekið.“ (304) Á vinnunni er aldrei hlé og hún er fyrir aðra: „Vetur, sumar, vor og haust / varð ég öðrum þjóna.“ (306) Þannig er kvæðið sett saman af orðarunum, einkum sagnorða, í takt við endalaus vinnuna. Kindur hefur hún „sótt og rekið, / mjólkað kýr og mokað flór,“ „hespað“ þræði, „spólað, undið,“ „sokka bætt, saumað, þrjónað, spunnið“. (304) Meðan „fullt var fjör“ (305) rúði hún fæ, sló gras, varði tún, hreinsaði dún, mokaði tað, klauf svörð, tindi ber, hnýtti net, reri bát, steypiti kerti, sneri kveik, herti fisk, reytti fugla, gerði skó, elti þvengi. Hvert starfið tekur við af öðru eins og harmar kvennanna í hetjukvæðum Eddu og þannig má líta á kvæði Herdísar sem dulið tregróf.

Að lokum dregur hún ævi sína saman í eftirfarandi niðurstöðu:

Þó gæfist mér ei gull í mund  
og grátt mig léki þörfin,  
eg hef marga yndisstund  
átt við hversdagsstörfín. (308)

Þetta lokaerindi ævikvæðisins, áður en hún kveður börnin og sendir þau burt, hefst á tengingunni *þó*, þeirri sömu og kvæðið byrjar á. Þannig verður það að einni stórrí úrdráttarsetningu sem afbyggir eigin staðhæfingar um gæfuna sem felst í erfiðisvinnunni. Hér er einnig óvanalega sterkt til orða tekið þar sem *þörfín* rímar við *störfín* og verður ekki frá þeim slitin. Hvað það er sem Herdís frekar óskar sér kemur hvergi fram beinlínis nema ef vera skyldi í eftirfarandi erindi þar sem hún sleppir ekki bókinni fremur en vinnunni allan ársins hring:

Vetur, sumar, vor og haust,  
varð ég öðrum þjóna.  
Sagnakverið lét ei laust,  
las við rokk og þjóna. (306)

Þá segist hún hafa lagt margt á minnið sem hún hafi heyrt á förnum vegi og „stundum af því sögur sagt / sveinum, meyjum, börnum“ (306), og á öðrum stað nefnir hún „vers og bænir“ (307). Hlutverk hennar er að flytja þennan þjóðlega fróðleik milli kynslóða og er kvæðið liður í því. Einnig vísar „sagnakverið“ til slíkra fræða fremur en skáldsagna sem á hennar tíma þóttu ekki heppilegt lestrarefni fyrir konur.<sup>19</sup> Þegar hún yrkir kvæðið, sjötíu og fimm ára gömul, árið 1933, hafa komið út eftir hana tvær ljóðabækur.<sup>20</sup> Þær koma þó hvergi við sögu í kvæðinu né skáldskapur hennar yfirleitt. Hann er þar alveg bældur. Kvæðið

19 Í æviminningum sínum, *Ef hátt lét í straumnið Héraðsvatna*, segir Ólína Jónasdóttir frá því þegar hún ung stúlka á Laxamýri er beinlínis vöruð við skáldsögunni *Upp við fossa* eftir Þorgils gjallanda:

Jónas Stefánsson náði einhvers staðar í hana. Þórdís, kona Jóhannesar, varaði okkur stúlkurnar við að lesa hana, sagði að hún væri siðspillandi og háskaleg ungu fólki og sér væri illa við hana í sínum húsum. Auðvitað varð það til þess, að við sóttumst eftir að ná í hana, og man ég, að mér að minnsta kosti tókst það og varð ekki meint af, síður en svo. (82)

Þessi frásögn birtist fyrst eftir hennar dag og hefur verið sleppt úr samsvarandi kafla í fyrri útgáfu æviminninganna, *Ég vitja þín, æska*, frá 1946.

20 Ljóðmæli þeirra Herdísar og Ólínu Andrésdætra komu fyrst út árið 1924 og í annarri útgáfu aukinni 1930. Tæplega hálfri öld síðar, eða árið 1976, komu ljóðmælin út í þriðja sinn, stórauikin. Útgefandi og kostnaðarmaður var dóttursonur Herdísar, Jón Thorarensen. Kvæði Herdísar sem varðveist hafa eru mun færri en Ólínu systur hennar. Í afmælskvæði til sjálfrar sín áttæðrar segir hún um skáldskap sinn: „Hraktist út á sónar sjó, / sá af straum og skerjum nóg, / þar til inn í þagnar kró / þulsins bátinn minn ég dró.“ Herdís Andrésdóttir, *Ljóðmæli*. Þriðja útgáfa (1976), bls. 291.

sjálft kemur þó upp um hana því að hún stígur þar sjálf fram sem bæði höfundur þess og flytjandi. Það er þó um fram allt ekki um hana sjálfa, heldur minningar um horfna búskaparhætti. Til áréttingar er það nefnt „þjóðháttakvæði“ í efnisyfirliti bókarinnar og sjálfsævisagan sem í því felst þar með þöggud.<sup>21</sup>

### *Þörfin kvað með þrumuróm*

Kvæði Theodoru Thoroddsen (1861–1955), „Mitt var starfið“, er sett fram sem ævikvæði þar sem kona, sem reynist í senn skáldkona og húsmóðir, lítur yfir líf sitt og ævistarf. Kvæðið birtist fyrst í vísnapættinum „Að vestan“ í handskrifuðu „Mánaðarriti Lestrarfélags kvenna Reykjavíkur“ árið 1914<sup>22</sup> og ekki á prenti fyrr en í ritsafni Theodoru árið 1960. Í langri rammafrásögn segist hún hafa veitt þessar vísur, sem hún einnig kallar stökur, upp úr æskuvinkonu sinni fyrir vestan sem hafi sent sér þær í bréfi. Þessa æskuvinkonu kynnir hún síðan fyrir lesendum Mánaðarritsins. Hún er í góðum efnum og á mörg börn á misjöfnum aldri. „Ekki hefur hún þótt mikil búýslukona“ þótt allt hafi verið „vansalaust á hennar heimili að útliti til,“ og segist Theodora vita að „fremur myndi hún hafa kosið sér annan starfa en þann, er lýtur að heimilisstjórn og barnaupveldi“. <sup>23</sup> Æskuvinkonan er sem sagt skáldkona þótt ekki sé hún kölluð það. Eins og aðrar skáldkonur fer hún bæði í felur með skáldskap sinn og gerir lítið úr honum, enda ekkert á því að láta frá sér vísurnar:

„Þú vilt fá stökur, nei hægan, hjá mér er nú ekkert að hafa af því taginu, og þó eitthvað hrykki upp úr mér, ætti ég síst að trúa þér fyrir því, sem ert til með að prenta allt saman, mér til angurs og skollanum og misjöfnu fólki til skemmtunar.“ (121)

Theodora hefur nefnilega fengið hjá henni vísur áður og stolist til að birta. Það gerði hún í vísnapættinum „Ofan úr sveitum“ sem birtist í

21 Ómögulegt er að sjá hvort skýringin „þjóðháttakvæði“ sem sett er í sviga aftan við heiti kvæðisins í efnisyfirliti er frá skáldinu eða útgefanda komin.

22 Sbr. „Mánaðarrit Lestrarfélags kvenna Reykjavíkur,“ 3. ár, 8. tbl., desember 1914. Eiginhandarrit.

23 Vitnað er til útgáfunnar í *Ritsafni*, bls. 121.

*Skírnir* árið 1913 með undirfyrirsögninni „Nokkrar stökur kveðnar af sveitakonum“. Þar segir hún í eftirmála að vísurnar sem hún hafi þarna „skráð“ séu allar vestfirskar að uppruna en höfunda hafi hún ekki getið því að bæði geri hún ráð fyrir „að mönnum þyki sem svona stökur hafi lítið bókmenntalegt gildi“ og einnig að „þær af höf.“ sem enn séu á lífi myndu kunna sér óþökk eina ef hún nefndi nöfn þeirra. „Eg býst við, að þeim þyki það meira en nóg dirfska að hafa sett stökur þeirra á prent, þó eigi fylgi nöfnin með.“<sup>24</sup> Það er athyglisvert að Theodora vísar til kvennanna sem „höf.“, og það með írónískri skammstöfun,<sup>25</sup> ekki sem skálda, og afsakar „stökur“ þeirra fyrirfram eins og þegar með ritdómara yfir höfði sér. Á hennar tíma voru konur nefnilega ekki skáld, þótt þær væru það, heldur í hæsta lagi hagyrðingar, og skáldskapur þeirra hagmælska. Eins og æskuvinkonan í þætti Theodoru fóru þær í felur með skáldskap sinn og ef þær birtu eitthvað af honum komu þær helst ekki fram undir nafni.

Þátturinn er mjög írónískur. Æskuvinkonan er augljóslega Theodora sjálf, enda báðar skáld, og svo undrast vinkonan líka að Theodora skuli geta veitt upp úr henni allt „sem annars er vant að liggja ólaust fyrir öðrum“<sup>26</sup>. Að því kemur líka að hún gefst upp og „snarar“ í Theodoru nokkrum stökum sem hún segist hafa kveðið „í reiði“, og dregur þar með á vissan hátt úr merkingu þeirra. Tilefnið er að hún hafði komist yfir bók sem hún ætlaði að geyma sér til sunnudags, „rúmhelgu dög-unum má sveitakonan ekki ræna“. (122) Sunnudagsmorguninn drífur hún af búverkin og sendir krakkana út að leika sér í snjónum. Hún hugsar sér gott til glóðarinnar og seilist eftir bókinni sem hún geymir undir koddanum:

En hvað skeður – fyrir mér verða sokkarnir hans Nonna með stærðar glompu á hælnum, aðra átti hann ekki hreina, og í þurrt varð hann að fara, tækist svo illa til, að hann yrði votur, og svo hékk kjóllinn hennar

24 Theodora Thoroddsen, „Ofan úr sveitum“, *Skírnir* 1913, bls. 334. Sbr. einnig *Ritsafni*, bls. 120.

25 Í útgáfu Sigurðar Nordals á þættinum í *Ritsafni* er leyst úr skammstöfuninni og írónían því þurrkuð út. Sbr. bls. 120.

26 Vitnað er til útgáfunnar í *Ritsafni*, bls. 122.

Stínu á rúmstólpanum með olnbogana út úr. Það, sem vantaði í brækurnar hans Gvendar, nefni ég ekki, en sitt var að hverjum garminum, sem krakkarnir áttu að fara í næsta morgun. (123)

Þessi inngangur að vísunum er tregróf í lausu máli þar sem hvert óhjákvæmlega skyldustarfið rekur annað. Henni dettur fyrst í hug að láta þetta eiga sig en „bannsett skylduræknin“ gefur henni engan frið fyrr en hún hefur lokað bókinni og er farin að „staga garmana“. „Þá var illt í mér,“ segir hún, „og eg tók að kveða um mig og stagið“. (123)

Vísurnar sem spretta úr stiginu eru fimm og minna um margt á kvæði Herdísar, sem einnig þráði að lesa, en þær eru mun gagnrýnni og í þeim er engra sátta að vænta. Kvæðið er í senn ævikvæði og vinnukvæði. Í því er litið til baka yfir endalaus kvennastörfin sem felast í því að taka til, hreinsa og gera við, og það upp á hvern einasta dag. Til áréttingar tilbreytingarlausri vinnunni endar hvert erindi á sögninni að *staga* sem Theodora hefur strikað undir í handriti. Í fyrsta erindi er brugðið upp nokkuð óhefðbundinni, en þeim mun nýstárlegri, heimilismynd af móður og börnum:

Mitt var starfið hér í heim  
heita og kalda daga  
að skeina krakka og kemma þeim  
og keppast við að *staga*. (123)

Eins og í fleiri ævikvæðum kvenna eru þráin og þörfin settar fram sem andstæður, þar sem þráin lýtur ævinlega í lægra haldi fyrir þörfinni. Hér kveðast þær beinlínis á. „Eg þráði að leika lausu við,“ segir skáldkonan í kvæðinu, en þráin beinist þó ekki að því sem var tilefni þess, þ.e. að lesa í bók, heldur að því er ætla mætti viðurkennda athæfi kvenna að fara út í náttúruna um vor, fylgjast með lömbum og tína blóm. En jafnvel það er of mikið og „þörfin kvað með þrumuróm: / ‘Þér er nær að *staga*’.“

Hér er þörfin persónugerð sem valdsmannsleg en ósýnileg rödd sem kemur einhvers staðar frá, eins og yfirvofandi ritdómarinn um stökur sveitakvennanna, og skipar í beinni ræðu. Þráin hefur hins vegar ekki



aðra rödd en þá sem brýst í gegnum kvæðið sjálft. Eins og mörg önnur ævikvæði kvenna endar einnig þetta á ævilokum og því sem þá tekur við:

Komi hel með kutann sinn  
og korti mína daga,  
eg held það verði hlutur minn  
í *helvíti* að *staga*. (124)

Fyrir skáldkonur er um tvo staði að ræða, heiminn og *helvíti*, og hlutverk þeirra það sama á þeim báðum. Til himna komast þær ekki. Þetta frumlega tregróf er ekki alveg einhlítt því að bréf sitt endar vinkonan á því að taka það skýrt fram að bókina hafi hún „samt“ lesið. Síðan segist hún ekki munu senda Theodoru meira af þessu tagi og „reyndu að þegja um það“ (124).

Theodora lofar að þegja um vísurnar um leið og hún gerir uppskátt um þær, að vísu með því að birta þær aðeins í handskrifuðu kvennablaði og leggja þær í munn ónafngreindrar konu. Sigurður Nordal komst þó í vísurnar og birti í *Ritsafni*. Í inngangi finnst honum vissara að láta þeim fylgja skýringar svo að enginn skyldi nú halda að „frú Theodora“ væri að yrkja um sjálfa sig. Að hans áliti eru vísurnar „óþolinmæðisorð“, kveðnar „í gamni“ og í orðastað annarra, sennilega þá æskuvinkonunnar! Þá snýr hann út úr stafi vísanna og segir að hefði frú Theodoru langað til að verða „mikilvirkur og vandvirkur rithöfundur“, undanskilið að hún varð hvorugt, hefði hún orðið að „sitja við að ‘staga’ á pappír“ og „hætta að leika lausu við“, <sup>27</sup> eins og hún hafi nú gert það. Með þessu ómerkir hann ævisöguna í kvæðinu með þeim þrumuróm sem þar kvað þrána í kútinn.

### *Örfáar stökur minnisvarðinn*

Í bréfi til Theodoru Thoroddsen, dagsettu á Sauðárkróki 11. febrúar 1946, þakkar Ólína Jónasdóttir (1885–1956) henni fyrir bréf og afsakar að hún skuli ekki hafa skrifað fyrir:

27 Sigurður Nordal, „Theodora Thoroddsen“, bls. 78.

Fegin hefði ég viljað skrifa yður eitthvað sem þér hefðuð ánægju af, en þar stendur hnífurinn í kúnni, því að ég hef ekkert að segja nema eitthvað um sjálfa mig, og það er lítill ánægjuauki að því.<sup>28</sup>

Það er ljóst að Theodora hefur haft frumkvæði að bréfaskiptunum, ef til vill í því augnamiði að fá frá Ólínu stökur, en hún var á þessum tíma orðin landsþekktur hagyrðingur, þótt lítið hefði birst eftir hana á prenti.<sup>29</sup> Eftir að hafa tekið fram að hún hafi ekkert að segja nema eitthvað um sjálfa sig vitnar Ólína í bréf Theodoru sem þar hefur sagt að sér væru „stökur kærkomnar“. Sjálf segist hún hafa yndi af þeim, „og reyndar öllum góðum ljóðum,“ bætir hún við. Hún ætli því að senda Theodoru nokkrar stökur sem hún hafi sett saman, en „ekki megið þér nú samt hugsa ég sendi þær af því mér þyki þær svo ágætar, ónei, ég geri það aðeins til að láta eitthvað á blaðið.“

Kringumstæðurnar eru þær sömu og í vísnaþættinum „Að vestan“ mannsaldri fyrr: Bréfaskipti milli kvenna þar sem önnur biður hina um stökur og fær þær með alls kyns undanslætti og semingi. „Ein er þessi,“ skrifar Ólína og sendir stöku um sjálfa sig, minningarnar, þögnina og skáldskapinn á frumlegu búskaparmyndmáli:

Ekki eru lokuð öll mín búr, opna ég þau í hljóði,  
meðan get ég moðað úr minninganna sjóði.<sup>30</sup>

„Svo set ég hér vísur,“ segir hún, „sem eru gerðar um gamlar stöðvar, og áttu einu sinni að verða fleiri.“ Vísurnar eru fimm. Í þeim lýsir hún hverju landslaginu af öðru í sveitinni sinni heima, nánar tiltekið Blönduhlíð og

28 Lbs 5025 4to. Bréfasafn Theodoru Thoroddsen.

29 Í tilefni af sextugsafnmáli Ólínu árið 1945 birti kvennatímaritið *Embla* í 1. árgangi sínum grein um hana með vísum sem Broddi Jóhannesson hafði lesið í útvarp. Sbr. „Ólína Jónasdóttir sextug,“ bls. 38–42. Má vera að þessi grein hafi vakið athygli Theodoru á Ólínu og orðið til þess að hún skrifaði henni bréf. Í 2. árgangi *Emblu* 1946 birtist kvæðið „Lækurinn“, bls. 53, og síðan „Sildin“ í 3. og síðasta árgangi 1949, bls. 95–96. Mörgum árum áður höfðu birst nokkrar stökur eftir Ólínu ásamt kynningu á henni í *Stuðlamálum* 2, 1928, bls. 80–82. Í þessu bindi *Stuðlamála* eru alls 22 skáld, þar af tvær konur, þær Herdís Andrésdóttir og Ólína Jónasdóttir.

30 Stakan er sett hérna upp eins og gert er í bréfinu, í tveimur láréttum, löngum línunum, en þannig setur Ólína sjálf upp stökur sínar, alltaf í bréfum og stundum í öðrum eiginhandaritum.

Norðurárdal. Þannig verður kvæðið að tregrófi um samastað sem hún hefur misst. Einnig minnir aðferðin á kvæði Guðnýjar frá Klömbrum sem framkallar myndir af landslaginu sem hún þráir. Munurinn er sá að Ólína staðsetur sig í landslaginu, en Guðný er utan þess. Annað sem Ólína á sameiginlegt með Guðnýju er tilfinningin um að vera ekki á réttum stað. Í kvæði sem hún nefnir „Á götunni“ og hún yrkir nýflutt úr sveitinni á mölina á Sauðárkróki segir:

Í ryki og raga dagsins ég rölti hér um bæinn,  
en þrái heimahaga með hreina fjallablæinn.<sup>31</sup>

Vísurnar um gömlu stöðvarnar lýsa ferðalagi í huganum. Ferðafélaginn er lesandinn, í þessu tilviki Theodora, sem Ólína talar við og ekki bara sýnir landslagið heldur segir einnig frá sögu sinni í því:

Fossar hlæja, hrönnin kvik, huldu fægir þilið.  
Við skulum æja augnablik upp við bæjargilið.

Klettaskeið og troðin tröð, tæp í heiðarrana.  
Þessar leiðir gekk ég glöð gömlu sneiðingana.

Þegar hún hefur skrifað vísurnar segir hún: „Svo mörg voru þau orð. Nú er komið meir en nóg af slíku.“ Með þessu þaggar hún í annað skipti niður í sjálfri sér, bæði áttu vísurnar að verða fleiri, sem ekki varð, og síðan er meira en nóg komið.

Um það leyti sem Ólína skrifar þetta bréf er hún að ganga frá bók sinni, *Ég vitja þín, æska*, til prentunar, en það gerði hún fyrir áeggjan og með aðstoð Brodda Jóhannessonar, ættaðs frá Silfrastöðum í hennar sveit. Bókin, sem ber undirtitilinn „Minningar og stökur“, kom út haustið 1946 og fékk afar góða dóma, þó ekki alltaf á réttum forsendum. Hún seldist strax upp og var gefin út aftur ári síðar. Bókin er að mestum hluta bernskuminningar Ólínu í lausu máli, en aftan við eru nokkrar stökur, aðallega dýrt kveðnar hringhendur, sem sumar raða sér í samfelld kvæði. Bókin er sjálfsævisaga Ólínu fram að tvítugsaldri en einnig þjóðlegur fróðleikur sem hún bæði skýlir sér á bak við og réttlætir

31 Lbs 3932 4to. Í handriti er kvæðið árssett 1932.

útgáfuna með. Þetta heppnast því að ritdómarar taka bókinni nær eingöngu sem þjóðlegum fróðleik og hrósa henni sem slíkri. Í yfirlitsgrein Jakobs Benediktssonar, „Minningabækur og þjóðleg fræði“, sem birtist í fyrsta hefti *Tímarits Máls og menningar* 1947 leggur hann áherslu á gildi minningabóka fyrir „vitneskju og fróðleik um liðna tíma, sögu þeirra og menningu, lifnaðarhætti og lífsviðhorf“. <sup>32</sup> Af minningabókum ársins 1946 er hann hrifnastur af bók Ólínu með ógleymanlegum myndum „af heimilisháttum og sérkennilegum persónum, lifandi fulltrúum liðinnar aldar“ og telur hana með bestu minningabókum sem Íslendingar hafa eignast. (66) „Þó er hún engin ævisaga,“ bætir hann við eins og bókinni til hróss. Þá hefði hann viljað „sleppa vísunum aftan við“ og fá meira af minningum, þar sem vísurnar beri ekki eins af öðrum „af sama toga“ og minningarnar af miklum hluta íslenskra minningabóka. (70) Á sömu skoðun eru flestir ritdómarar sem um bókina skrifuðu. Þeir hrósa Ólínu réttilega fyrir mannlýsingar á öðru fólki, einkum Krístrúnu fóstur hennar á Kúskerpi, en sjá ekki hana sjálfa. <sup>33</sup>

Í síðari gerð bókarinnar sem Ólína byrjaði strax að vinna að eftir útkomu þeirrar fyrri sleppti hún vísunum en bætti við löngum köflum um mannlýsingar, þar á meðal um Krístrúnu. Í bréfi til bróður síns, Frímanns Jónassonar, dagsettu á Sauðárkróki 22. febrúar 1948, segir hún: „Þú ert að spyrja um þættina mína, allt gengur það hægt [...] Ég býst við að Broddi eigi einhvern þátt í að gefa það út, þegar þar að kemur, en það verður ólíklega á meðan ég er á lífi, enda heppilegast að sumu leyti.“ <sup>34</sup> Um framvinduna skrifar hún svo í bréfi til hans sjö árum síðar, dagsettu

32 Jakob Benediktsson, „Minningabækur og þjóðleg fræði,“ bls. 65.

33 Sjá t.a.m. ritdóma Brynleifs Tóbiassonar í *Morgunblaðinu* 7. des. 1946, bls. 10, og Þorsteins Jónssonar í *Vísni* 8. nóvember 1946, bls. 2. Undantekning er Eiríkur Hreinn Finnbogason sem – eftir að hafa hrósað lýsingunni á Krístrúnu – gefur einnig gaum að Ólínu sjálfri og segir: „Lýti finnst mér, að tillit hefur verið tekið til þeirra, sem ekki vilja annað sjá en þurran fróðleik, og er frásögnin helzt til víða sundurslitin af alltof nákvæmum og þurrum lýsingum á ýmsum háttum á bernskuheimili skáldkonunnar.“ Síðan lýsir hann eftir „glettnisvísunum“ sem hann hefur heyrt að hún hafi gert. „Ennfremur er mér sagt,“ segir hann, „að eftir hana séu ágæt kvæði, og leyfi ég mér að vona að almenningur fái að sjá þau áður en langt um líður.“ Eiríkur Hreinn Finnbogason, „Ólína Jónasdóttir,“ *Þjóðviljinn* 13. október 1946, bls. 3.

34 HSk 354 fol.

á Sauðárkróki 7. mars 1955: „Nú er búið að vélrita mestan hluta af handriti mínu, og það komið til mín, hvað sem um það verður, þetta er töluvert langt mál, og sumstaðar ekki svo leiðinlegt, og hver veit nema það komi einhverntíma fyrir allra augu.“<sup>35</sup> Um skáldskap sinn í bundnu máli segir hún hins vegar í sama bréfi, rituðu undir ævilok: „Enn þá er ég oft að strita við vísna og kvæðagerð, en hreyfi því lítið opinberlega, finn að það fer best á því.“

Bæði í bréfum sínum og kvæðum kemur Ólína aftur og aftur að eigin skáldskap sem hún leggur áherslu á að sé eingöngu fyrir hana sjálfa, ef einhver skuli halda annað. „Ég yrki mér ekki til frægðar, / né álits hjá stórum mönnum, / en aðeins til hugarhægðar / í hávaða dags og önnunum,“ segir hún í nafnlausu kvæði,<sup>36</sup> eins konar samtali við samsýslung sinn, Jakob Benediktsson, sem vildi þurrka út vísurnar í bók hennar. Í eftirfarandi vísu tekur hún enn skýrar til orða og tekur fram að hún viti þetta vel:

Finn ég glöggt og fullvel skil  
fábreytt er mitt ljóða sáld.  
Aldrei heldur ætlast til  
að ég væri kölluð skáld.<sup>37</sup>

Hún birtir því sama og ekkert af þeim á prenti en sendir þær gjarnan sem trúnaðarmál í ljóðabréfum, einkum til bróður síns Frímanns, en einnig til vinkvenna. Í tilefni af sjötugsafmæli hennar árið 1955 birtust eftir hana „Nokkrar stökur“ í kvennatímaritinu 19. júní, „gripnar í bessaleyfi úr sendibréfi til vinkonu hennar í Reykjavík“. Vinkonan er ekki nafngreind, en eins og Theodora í vísnaþættinum „Að vestan“ hefur hún stolist til að láta prenta vísur sem hún hefur fengið í bréfi frá vinkonu sinni.<sup>38</sup>

35 HSk 354 fol. Bókin, sem fékk nafnið *Ef hátt lét í straumnið Héraðsvatna*, kom ekki út fyrr en árið 1981, að Ólínu löngu liðinni.

36 Lbs 3932 4to. Hér vísar Ólína í fleygar ljóðlínur Páls Ólafssonar í „Kvæðalaunum“: „Kveð ég mér til hugarhægðar, / en hvorki mér til lofs né frægðar.“ Sbr. Páll Ólafsson, *Ljóðmæli* (1899), bls. 55. Þessar ljóðlínur hafa orðið skáldkonum hugleiknar og vitna þær oft til þeirra í ljóðum sínum, eins og sér til stuðnings. Sjá einnig grein Helgu Kress, „Kona og skáld,“ bls. 85 nm.

37 Lbs 3932 4to.

38 Stökurnar, sem sumar mynda kvæði, eru: „Nýr minnisvarði“, „Júnímorgunn“, „Hugsað

Ljóð Ólínu verða til úr minningum. „Ýmsa þræði upp ég rek frá ævi minni, / gefa mér hin gömlu kynni / geislablik í útlegðinni,“ segir hún í nafnlausu kvæði frá árinu 1953 með tilvísun í kvennavinnu þar sem hún rekur upp þrjónaða ævi sína, telur hana niður þar til ekkert verður eftir af henni.<sup>39</sup> Svipað kemur fyrir í ævikvæðinu „Yfirlit“ sem í handriti er dagsett 11. janúar 1956,<sup>40</sup> og er með því síðasta sem hún orti. Kvæðið er átján erindi og minnir mjög á „Kveðið við spuna“ eftir Herdísí Andr-ésdóttur, þótt ólíklegt sé að nokkurt beint samband sé á milli. Kvæðið hefst á orðinu „ég“ sem leggur áherslu á sjálfsævisöguna í því og að það sé hún sjálf sem segi frá. Samstundis er þó þessi ég smækkuð með því sem hún var ekki en átti að vera, og minnir þetta á smæðarmyndmálið í ævikvæðum þeirra Unu og Ólafar þótt ólíkt sé með það farið:

Ég var hvorki stór né sterk,  
stundum leið því бага,  
hef þó unnið ótal verk  
ævi minnar daga.

Síðan telur hún upp verkin sem hún hefur unnið og byrjar á sér sem barni:

Var í æsku vanin á  
vinnusemi að þjóna.  
fjögra ára fingrasmá  
fyrst ég lærði að þjóna.

Eins og í kvæði Herdísar er vinnan endalaus, þar sem eitt tekur við af öðru. Hún „kembdi, spann og voðir vatt“, ber skarn á tún, ristir torf, tínir grös, hirðir hey, mjólkur, saumar og situr hjá. Eins og líka kvæði Herdísar einkennist þetta af úrdrætti þar sem dregið er úr yfirlýstri vinnugleði með orðunum *þó og samt* og svo þreytunni sem kemur jafnvel á undan vinnunni, eins og í þessu erindi:

heim“ og „Án nafns“ sem er afmælisljóð Ólínu til sjálfrar sín sjötugrar: „Kyrrast þrár og þyngist brá, / þunn á hár og vanga. / Oft var sár og sælufá / sjötíu ára ganga.“ Ólína Jónasdóttir, „Nokkrar stökur,“ 19. júní 1955, bls. 44.

39 Lbs 3932 4to.

40 Lbs 3932 4to.

„SAGA MÍN ER SÖNN EN SMÁ“

Ég með gleði verk mín vann  
vissi samt af þreytu,  
þæfði voðir, þráðinn spann,  
þvoði ull úr keytu.

Hún líður бага en vinnur þó, hún veit af þreytu en vinnur samt. Í síðustu erindunum verða þáttaskil og kvæðið hverfist úr vinnukvæði í ellikvæði. Ævin er vinna, og þegar vinnunni er lokið er ævinni það líka:

Allt er líf mitt orðið breytt  
– ekki snerti á verki –  
þetta er eins og ekki neitt,  
enginn sér þess merki.

Ei þó sýnist að því not  
er ég helst í rónni,  
þegar ég gömul glerjabrot  
gref úr öskustónni.

Hér hefur Ólína líf sitt niður í ekkert. Minningunum líkir hún hér við glerbrot sem hún grefur úr ösku, en úr sprettur skáldskapurinn, að vísu og að hennar mati einkis virði.

Í „Eftirmælum“ sem eru um hana sjálfa rekur Ólína ævi sína frá vöggu til grafar.<sup>41</sup> Í stíl við þá „fábreyttu ævisögu“ sem það lýsir er kvæðið aðeins nú erindi og hefst svo:

Á fyrri öldinni frammi í dalnum  
fæddist veikburða stelputetur.  
Þá var kyrrð yfir köldu landi,  
komið langt yfir miðjan vetur.

Fæðingin var talin „lítill viðburður“, foreldrarnir vinnuhjú og barnið óvelkomið af öðrum en þeim. „Spurningin vakti á vörum margra: /Verður nú þetta hreppsómagi? Í framhaldinu líkir Ólína ævi sinni við ferðalag eða göngu, en sú hefðbundna samlíking hentar ekki vel því að hún fer varla neitt, rétt á milli bæja, og í samræmi við það verður sagan:

41 Í eiginhandarriti er kvæðið árssett 1950. Lbs 3932 4to. Í vélriti með kvæðum Ólínu á Héraðsskjalasafni Skagfirðinga heitir það „Eftirmæli eftir mig“. HSk 354 fol.

## ÓÐARFAR UNNUSTUR

Hún fór ei víða á ferðum lífsins  
og fábreytt var hennar ævisaga.

Ólíkt öðrum kvæðum Ólínu sem eru flest í fyrstu persónu er þetta í þriðju persónu, enda eftirmæli. Kvæðið verður því nokkuð ópersónulegt og lýsingar almennar. Það kemur til dæmis hvergi fram í hverju draumarnir felast. Um þá er þagað í kvæðinu eins og einnig í lífinu. Kannski vildi hún ekki láta vita meira um sig. Skáldkonan sem hér yrkir um sjálfa sig dána er sjálf dain, og kvæðið er því á vissan hátt kveðið úr gröf. Það endar líka á kirkjugarðsmynd en í kirkjugarðinn var ferðinni heitið:

Loks var hún flutt á fornar slóðir,  
í frjóa mold og kirkjugarðinn.  
Barn var hún ætíð ung og gömul,  
örfáar stökur minnisvarðinn.

Þetta er sami endir og í „Yfirliti“. Það eina sem hún lætur eftir sig og á hana minnir er skáldskapurinn, þótt í smáu sé, aðeins „örfáar stökur“. Þessar stökur minnst hún á í bréfi til Frímanns bróður síns, dagsettu á Sauðárkróki 14. október 1952:

Ég á hér heima hjá mér nokkurt samsafn af stökum o.fl. sem ég vil sameina sem mest. Þó allt sé þetta samsull mitt lítilsvirði vildi ég ganga frá því, svo að það væri ekki aðeins á lausum blöðum, því ekki er óhugsandi að einhver hefði stundargaman af að fara yfir það.<sup>42</sup>

Þetta er sá minnisvarði sem hún reisir sér sjálf og er hennar síðasta æviverk. Minnisvarðinn í eftirmælunum er írónískur því að hann er ekki í kirkjugarðinum, heldur ósýnilegur og annars staðar. Hann er í tungumálinu og skáldskapnum og fallega skrifuðum stílabókum sem Ólína lét eftir sig og varðveittar eru á Landsbókasafni Íslands.

---

42 HSk 2116 4to.



## Heimildir

### Óprentaðar heimildir

- Hsk 354 fol. Draumar og vísur Ólínu Jónasdóttur. Kalkerað vélrit með nokkrum leiðréttingum og viðbótum m.h. Ólínu sjálfar.  
Hsk 2116 4to. Bréf til Frímanns Jónassonar frá Ólínu Jónasdóttur.  
Lbs 3932 4to. Ólína Jónasdóttir. Ljóðasýrur.  
Lbs 4765 4to. Mánaðarrit Lestrarfélags kvenna Reykjavíkur.  
Lbs 5025 4to. Bréf til Theodoru Thoroddsen frá Ólínu Jónasdóttur. Bréfasafn Theodoru Thoroddsen.  
Lbs 19 NF. Ólöf Sigurðardóttir. Bréfa- og handritasafn.

### Prentaðar heimildir

- Brynleifur Tobíasson. „Ólína Jónasdóttir, *Ég vitja þín, æska*.“ *Morgunblaðið* 7. desember 1946. [Ritdómur].  
*Eddukvæði*. Ólafur Briem annaðist útgáfuna. Reykjavík: Skálholt, 1968.  
Eiríkur Hreinn Finnbogason. „Ólína Jónasdóttir, *Ég vitja þín, æska*.“ *Þjóðviljinn* 13. október 1946. [Ritdómur].  
*Fjölnir*. Þriðja ár. Kaupmannahöfn, 1837.  
Guðný Jónsdóttir frá Klömbrum. *Guðnýjarkver*. Helga Kristjánsdóttir sá um útgáfuna. Reykjavík: Helgafell, 1951.  
Helga Kress. „Í kvöld verð ég fimmtug.“ Afmælisljóð kvenna til sjálfra sín. *Speglanir. Konur í íslenskri bókmenntahefð og bókmenntasögu*. Reykjavík: Háskóli Íslands, Rannsóknastofa í kvennafræðum, 2000. [Greinin birtist fyrst undir nafninu „Farið vel fimmtíu árin – felið sárin“ í *Kynlegir kvistir, tíndir Dagnýju Kristjánsdóttur fimmtugri*. Reykjavík: Uglur og ormar, 1999].  
Helga Kress. „Kona og skáld.“ *Stúlka. Ljóð eftir íslenskar konur*. Helga Kress valdi efnið og bjó til prentunar. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 1997. [Önnur útgáfa 2001].  
Helga Kress. *Máttugar meyjar. Íslensk fornþekkingarsaga*. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1993.  
Herdís Andrésdóttir. Sjá *Ljóðmæli eftir Ólínu og Herdísi Andrésdætur*.  
*Hugtök og heiti í bókmenntafræði*. Ritstj. Jakob Benediktsson. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands og Mál og menning, 1983.  
*Hyndlurímur og Snækóngrímur*. Rit Rímnafélagsins. III. Bjarni Vilhjálmsson bjó til prentunar. Reykjavík: Rímnafélagið, 1950.  
*Íslensk bókmenntasaga*. III. Ritstj. Halldór Guðmundsson. Reykjavík: Mál og menning, 1996.  
Jakob Benediktsson. „Minningabækur og þjóðleg fræði.“ *Tímarit Máls og menningar* 1/1947.  
Jón Helgason. „Að yrkja á íslensku.“ *Ritgerðakorn og ræðustúfar*. Reykjavík: Félag íslenskra stúdenta í Kaupmannahöfn, 1959.

- Ljóðmæli eftir Ólínu og Herdísi Andrésdætur*. Þriðja útgáfa. Reykjavík: Jón Thorarensen, 1976.
- Ólína Jónasdóttir. 1946. *Ég vitja þín, æska. Minningar og stökur*. Akureyri: Prentverk Odds Björnssonar.
- Ólína Jónasdóttir. „Lækurinn.“ *Embla*. 2. ár. 1946.
- Ólína Jónasdóttir. „Síldin.“ *Embla*. 3. ár. 1949.
- Ólína Jónasdóttir. „Nokkrar stökur.“ 19. júní 1955.
- Ólína Jónasdóttir. *Ef hátt lét í straumnið Héraðsvatna. Minningar, þættir og brot*. Broddi Jóhannesson og Frimann Jónasson önnuðust útgáfuna. Reykjavík: Iðunn, 1981.
- „Ólína Jónasdóttir sextug.“ *Embla*. 1. ár. 1945.
- Ólöf Sigurðardóttir frá Hlöðum. „Hjálpin.“ *Dropar* 1927.
- Ólöf Sigurðardóttir frá Hlöðum. *Nokkur smákvæði*. Akureyri: Bókaverzlun Odds Björnssonar, 1913.
- Ólöf Sigurðardóttir frá Hlöðum. *Ritsafn*. Reykjavík: Helgafell, 1945.
- Páll Ólafsson. *Ljóðmæli*. 1. bindi. Reykjavík: Jón Ólafsson, 1899.
- Ragnhildur Richter. *Lafað í röndinni á mannfélaginu: Um sjálfsævisögur kvenna*. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1997.
- Sigurður Nordal. „Theodora Thoroddsen.“ Theodora Thoroddsen, *Ritsafn*. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs, 1960.
- Steinunn Finnsdóttir. *Sjá Hyndlurímur og Snækóngrímur*.
- Steinunn Sigurðardóttir. *Þar og þá*. Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1971.
- Stuðlamál*. Ritsjóri Margeir Jónsson. Annað bindi. Akureyri, 1928.
- Sölvi Sveinsson. „Ólína Jónasdóttir: Ef hátt lét í straumnið Héraðsvatna.” *Saga* 1982. [Ritdómur].
- Theodora Thoroddsen. „Ofan úr sveitum. Nokkrar stökur kveðnar af sveitakonum.“ *Skírnir* 1913.
- Theodora Thoroddsen. „Þulur.“ *Skírnir* 1914.
- Theodora Thoroddsen. *Ritsafn*. Sigurður Nordal sá um útgáfuna. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs, 1960.
- Theodora Thoroddsen. „Að vestan.“ *Ritsafn*. Sigurður Nordal sá um útgáfuna. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs, 1960.
- Una Jónsdóttir. *Vestmannaeyjaljóð*. Reykjavík: [höfundur], 1929.
- Þorsteinn Jónsson. „Ólína Jónasdóttir, *Eg vitja þín, æska*.“ *Vísir* 8. nóvember 1946. [Ritdómur].

Són, 2008

## Summary

### “My Story Is True but Small”

#### *Biographical Poems by Women*

According to the accepted view of Icelandic literary history, so-called *ævikvæði* (biographical poems) appeared first in the seventeenth century and then disappeared early in the next century. Support for this view consists of citations to a few male poets who composed poetry about their lives during this period. Here we can see a common approach in both historical and literary research – using male writers as a frame of reference and then treating the conclusions as absolutes.

The fact is that poetry composed by women has always been biographical and, on the whole, continued to be so well into the twentieth century. The roots of this tradition lie in the Eddic poems in which women reminisce about their lives and tell each other their stories as first-person accounts. Their poems are laments, as are the biographical poems written centuries later by such women as Guðný Jónsdóttir (1804–1836), Una Jónsdóttir (1878–1962), Ólöf Sigurðardóttir of Hlaðir (1857–1933), Theodora Thoroddsen (1861–1955), Herdís Andrésdóttir (1858–1939), Theodora Thoroddsen (1861–1955), and Ólína Jónasdóttir (1885–1956). Their poems all deal with the restricted lives of women, the endless drudgery of women’s work, and unfulfilled desire. Running through all the poems is the metaphor of littleness – these women poets feel powerless against the literary tradition and the great (male) poets of the day. At the same time, they emphasize that their poems speak the truth and tell the story of women’s lives, however small and insignificant.